

ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Експортний потенціал АПК України поступово набирає сили, набуваючи тенденції до зміцнення і розширення, хоча спостерігається нестабільність в окремі роки. За характером експортний потенціал має поки що сировинно-продовольчий напрям. Внаслідок випереджального збільшення обсягів експорту товарів і послуг над імпортом у 1997 р., вперше за 5 років, в Україні склалося позитивне сальдо торговельного балансу.

Export potential of Ukraine's agroindustrial complex is gaining power and there is a tendency for widening and strengthening, but at times we come across instability in this area. By its character export potential has so far mainly a resources tendency. As a result in 1997 the export volume was ahead of import and we had the trade surplus.

Економічні перетворення в Україні в останні роки практично відкрили її світовому співробітництву. Обсяги та географія зовнішньоекономічної торгівлі зростають, незважаючи на скорочення виробництва в Україні. На сьогодні свою зовнішньоекономічну діяльність Україна здійснює більш як із 184 країнами світу. Географія торговельних партнерів у 1996 р. становила 179 країн, у 1995 – 156. Перша десятка партнерів не змінилася: більше половини зовнішньоторговельного обороту припадає на країни СНД, серед яких перше місце займає Росія.

Харчова промисловість відіграє особливу роль у розвитку економічного співробітництва України з іншими країнами, особливо з країнами СНД. Формуючи внутрішній вітчизняний ринок продовольства, агропромисловий комплекс України та його складова - харчова промисловість, навіть за умов істотного спаду виробництва, продовжують залишатися експортерами традиційних видів сільськогосподарської сировини і продуктів її прероблення. Основними з них є: цукор, олія, м'ясні та молочні продукти, вино-горілчані вироби тощо.

Слід зазначити, що при значному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі продовольством у 1992 – 1994 рр. вже в 1995 р. спостерігалось деяке нарощування обсягів вивозу майже всіх його видів і зростання сальдо експорту (табл.1).

У загальному обсязі експорту України в 1996 р. продовольчі товари і сировина для їх виробництва зайняли 20,8%, а в обсязі імпорту – 7,7%.

При від'ємному сальдо в зовнішній торгівлі у 1996 р. – 3,9 млрд доларів США сальдо в зовнішній торгівлі продовольчих товарів і сировини для їх виробництва було позитивним - 1,6 млрд доларів США. Це деякою мірою компенсує потрібний імпорт в Україну енергоресурсів, сировинних та матеріально-технічних ресурсів.

У 1996 р. експорт з України сільськогосподарської продукції і харчових продуктів, за даними Міністерства Статистики України, збільшився

Таблиця 1.

**Експорт Україною основних видів продовольства
(за даними митної статистики), млн доларів США**

Вид продукції	Експорт					Сальдо експорту				
	1993	1994	1995	1996	1997	1993	1994	1995	1996	1997
М`ясо і м`ясопродукти	45,19	204,52	242,7	299,31	266,56	41,31	193,77	191,28	151,60	181,98
Молокопродукти	43,19	162,64	273,2	176,84	80,16	30,37	149,43	252,94	158,39	67,75
Зерно	19,00	25,31	117,0	373,40	141,67	64,66	11,09	59,31	342,99	121,27
Насіння олійних культур	28,27	77,37	36,22	196,98	242,11	23,03	41,40	18,46	181,03	225,16
Олія	36,37	121,59	164,2	174,78	122,78	18,87	100,83	136,80	139,77	82,38
Цукор	334,61	429,40	871,9	616,59	258,42	313,89	408,94	714,38	412,75	255,32
Консерви плодоовочеві	30,66	73,26	50,50	46,76	40,17	21,31	53,29	33,49	20,98	14,49
Борошно	7,90	30,95	118,4	163,43	71,41	7,42	26,78	114,66	162,00	70,17

порівняно з 1995 р. на 356 млн доларів США, або на 13,4%. І це при тому, що в 1996 р. експорт цукру скоротився на 599 тис.т, або на 38,4%.

Порівняно з 1996 р. обсяги експорту продукції харчової промисловості й сільського господарства зменшилися на 40,3% і становили 1,9 млрд доларів США. Падіння експорту продукції АПК зумовлено насамперед скороченням обсягів торгівлі з Росією – основним споживачем товарів цієї галузі, внаслідок дискримінаційної митної політики Російської Федерації та ряду інших причин. Введення Росією в односторонньому порядку у вересні 1996 р. торговельних обмежень на деякі товари негативно вплинуло на експорт продукції з України. В 1997 р. значно скоротився експорт з України продовольчих товарів порівняно з рівнем 1996 р., у тому числі алкогольних напоїв на 86%, зерна – на 62, цукру – на 58, молока і молокопродуктів – на 58, жирів рослинних та олії – на 30% тощо. Але, незважаючи на несприятливі умови, збільшився експорт яєць – у 2,3 рази, насіння олійних культур – на 22%, кондитерських виробів – на 10, хліба і борошняних кондитерських виробів – на 33%.

Як і в минулі роки, експорт продовольчих товарів за 1997 р. перевищив їх імпорт, але порівняно з 1996 р. це перевищення дещо скоротилося (стало відповідно 90,8% і 114,0%).

Структура експорту й імпорту продовольчих товарів за 1997 р. характеризується такими показниками (табл.2).

Найбільші експортні поставки у 1997 р. здійснювалися у країни СНД: Російську Федерацію, Білорусь, Туркменистан. Так, експорт м'яса у Російську Федерацію становив 93,8% загального експорту, м'ясних консервів і ковбасних виробів – 57,2, цукру – 65,7, молока і молочних продуктів – 44,5, соняшникової олії – 21,0, хліба і борошняних кондитерських виробів – 81,6% загального експорту.

У Білорусь було експортовано: 22,6% – соняшникової олії, 18,9 – зернових культур, 10,0 – цукру, 9,2 – хліба і борошняних кондитерських

Таблиця 2.

**Структура експорту й імпорту продовольчих товарів
у цілому по Україні за 1997р.**

Вид продукції	Експорт,	Імпорт,	Питома вага групи в загальному обсязі, %	
	млн. доларів США		Експорт	Імпорт
1.М`ясо і харчові м`ясні субпродукти	266,9	85,6	14,8	9,0
2.Молоко і молочні продукти	107,4	14,4	5,9	1,5
3.Олійне насіння і плоди, інше насіння	291,7	48,2	16,1	5,1
4.Жири та олія	126,6	41,7	7,0	4,4
5.Цукор і кондитерські вироби з цукру	327,0	16,5	18,1	1,7
6.Алкогольні та безалкогольні напої	113,8	69,2	6,3	7,3
7.Зернові хліба	141,7	20,4	7,8	2,2
8.Продукція переробки зерна, солод	105,0	16,5	5,8	1,7
9. Вироби із зерна хлібних злаків	14,6	55,0	0,8	5,8
10.Тютюн і промислові замітники тютюну	31,4	180,5	1,7	19,1
11.Риба і ракоподібні	4,2	95,9	0,2	10,1
12.Кава, чай, какао і продукти з нього	26,9	110,6	1,5	11,7
13.Інші продукти	250,0	192,6	13,8	20,3
Р а з о м	1807,2	947,1	100,0	100,0

виробів з цукру, 1,7 – м`яса, 2,7% - м`ясних консервів і ковбасних виробів тощо.

Найбільший обсяг зернових культур було експортовано в Туркменістан – 22% загального експорту їх з України; спирту в Молдову – 24% загального експорту.

Як видно з табл. 2 цукор залишається одним із провідних продуктів, які експортує Україна, враховуючи навіть скорочення обсягів експорту.

Через відсутність у країні потрібних механізмів управління процесами експорту цукру в Україні, які ефективно діють у всіх розвинутих країнах, втрачаються традиційні ринки збуту. Якщо в 1991 р. було експортовано 1,65 млн т, то в 1992 – 0,32, у 1993 – 0,91, у 1994 – 0,79 млн т. Максимальний обсяг експорту був у 1995 р. – 1,7 млн т. Порівняно з 1995 р. цей показник у 1996 р., за уточненими даними Держмитслужби, зменшився в натуральному вираженні на 16,2%, а за вартістю – на 27,3%. Всього у 1996 р. Україною було експортовано 1424 тис.т цукру на суму 616,6 млн доларів США, з них бартерні операції становили понад третини. При цьому білого цукру експортовано 1382 тис.т на суму 593,6 млн доларів, тобто понад 96% загального обсягу експорту. Питома вага цукру в 1996 р. в загальному експорті України становила 4,2%.

Основними торговельними партнерами–імпортерами цукру у 1996 р., як і в попередні роки, були країни СНД, переважно Росія (76,0%). Всього до Росії було експортовано 1,1 млн т цукру на суму 473,7 млн доларів, з них майже третина – за умовами товарообмінних операцій.

За 1997 р. Україна експортувала цукру на суму 258,42 млн доларів на умовах поставки FOB до 31 країни світу, в тому числі до країн СНД і Балтії. До Росії було поставлено 70,4% зовнішнього ринку України. Поставки цукру на експорт здійснювалися за рахунок продукції, виробленої в 1996 р. При цьому на ринок країн колишнього СРСР поставлено 97,4%, до інших країн – 2,6%. Поставки цукру до Росії в 1997 р. склали 72,2% поставок до країн СНД, до Білорусі – 10,9, Азербайджану – 4,6%, Туркменістану – 3,0, Грузії – 2,8%.

Україна, як свідчать дослідження, в найближчій перспективі не зможе істотно збільшити свої експортні поставки цукру за межі традиційних ринків у країнах СНД через конкуренцію з боку експортерів дешевого цукру з інших країн.

Оскільки немає стратегічної політики держави щодо ввозу і вивозу агропродовольчої продукції, а також не досить чіткі вимоги законо-

давства все більшого поширення набувають “угоди”, які не завжди є економічно доцільними з огляду на загальнодержавні економічні інтереси. Наприклад, у 1995 р. витрати на закупівлю насіння олійних культур за загальною вартістю в 1,5 раза перевищували валютні витрати на зерно (доларова оцінка названої імпортованої продукції майже однакова, але на насіння олійних бартерні угоди у вартості імпорту становили 25%, на зерно – 51%). В тому числі насіння соняшнику закуплено на 8,6 млн доларів, на 4 місяці 1996 р. – майже на 4 млн доларів, причому в 1995 р. Іспанії його було продано на 1850 тис. доларів і куплено в неї на 1223 тис. доларів (решту - у Франції і Росії). Ціна вивезеного насіння, як правило, значно нижча, ніж ввезеного. Наприклад, у 1994 р. ціна продажного насіння в середньому становила 256,2 дол/т, а закупленого (з Швейцарії) на 17% вища.

Олійєжирова галузь переживає на сьогоднішній день не найкращі часи. Спостерігається постійне зниження обсягів виробництва за всіма видами товарів. Порівняно з 1993 р. виробництво соняшникової олії в 1997 р. скоротилося приблизно в 1,8 раза. В минулому році було вироблено 345 тис.т олії, що становить приблизно 66,0% обсягу виробництва 1996 р. Із зібраних у 1997 р. 2,3 млн т насіння олійних культур більша частина експортується. В 1997 р. з урожаю 1996 р. було продано за межі України близько 1 млн т соняшнику. З урожаєм 1997 р. була подібна ситуація. З жовтня 1997 р. до лютого 1998 р. з країни було експортовано близько 601 тис.т насіння олійних культур. В цей же час досить вагому роль почав відігравати експорт соняшникової олії. Її обсяги з жовтня 1997 р. до лютого 1998 р. становили близько 135 тис.т, тобто 42,0% обсягів олії, яку вироблено на великих олійнопереробних підприємствах.

Від коливань цін страждають підприємства олійножирового комплексу, які використовують для виробництва своєї продукції соняшкову олію. А тому разом з олією дорожчають вітчизняні консерви, майонез, маргарин тощо, які стають неконкурентоспроможними відносно аналогіч-

ної імпоротної продукції, яка не зазнає настільки значних сезонних коливань.

Загальний висновок щодо формування цін на продовольство, яке вивозилось і завозилось в Україну, полягає в тому, що вся експортована продукція оцінювалася значно дешевше, ніж імпортована. Причому країни “дальнього” зарубіжжя сплачують за українську продукцію набагато дешевше, ніж “східні імпортери”. Водночас потреби у закупівлі продовольства цих видів, які одночасно є предметом експорту, з погляду національних інтересів не було. Реалізувалися здебільшого інтереси суб'єктів, що здійснюють такі зовнішньоторговельні операції. Негативно впливає на ефективність зовнішньоекономічної діяльності України недосконалість структури експорту. Це яскраво відображується на прикладі експорту насіння соняшнику. Якщо у 1995 р. соняшникової олії було експортовано в 7,4 раза більше, ніж насіння соняшнику, то у 1996 р. вивіз насіння збільшився у 12 разів і на третину випередив обсяг вивозу олії. У 1997 р. експорт насіння соняшнику порівняно з 1996 р. зріс ще на 23% і у 2 рази перевищив експорт соняшникової олії, який порівняно з попереднім роком знизився на третину. Між тим підраховано, що перероблення насіння соняшнику в Україні у 3,2 раза вигідніше, ніж продаж його за кордон.

Актуальною залишається проблема збуту спирту етилового харчового. Внаслідок переорієнтації експорту з традиційних країн лише на Російську Федерацію і запровадження нею 1997 р. митних обмежень на ввезення українського спирту, а також укладання умов транзиту через територію Росії обсяг експорту протягом минулого року скоротився в 6 разів, а виробництво становило лише 37% рівня 1996 р.

Спиртова промисловість традиційно мала високий експортний потенціал і залишається однією з бюджетоформувальних галузей. Нагального вирішення потребує питання пошуку нових зовнішніх ринків збуту цієї продукції або часткового перепрофілювання підприємств на випуск паливного етанолу. Посилення державного контролю за виробництвом

лікеро-горілчаних виробів дало змогу минулого року збільшити випуск алкогольних напоїв майже на 13,0%. Протекціоністська політика щодо вітчизняного товаровиробника, яка здійснюється в Україні протягом останніх років, дала змогу скоротити імпорт продовольства й створила умови для нарощування випуску тих продуктів, які можна в достатніх обсягах виробляти в Україні. Завдяки цьому імпорт кондитерських виробів з цукру торік зменшився в 9 разів, мінеральних вод – у 4, безалкогольних напоїв – у 3, пива та плодоовочевих консервів – в 1,3, м'яса і м'ясопродуктів – в 1,6, молока і молокопродуктів – в 1,5 раза тощо.

Оскільки рибна промисловість України не в змозі повністю забезпечити потреби населення, на український ринок з країн Балтії і Польщі надходить велика кількість імпортової продукції. Починаючи з 1992 р., тільки третина продукції, виробленої підприємствами океанічного промислу, надходить на ринок України, решта експортується для покриття експлуатаційних витрат, плати за право лову, а також для погашення зовнішнього валютного боргу підприємств.

Характерною ознакою зовнішньої торгівлі України є висока частка в ній бартерних угод, що пояснюється насамперед недосконалістю товарно-грошових відносин як в Україні, так і в основних партнерів (табл. 3).

У 1997 р. частка бартерних угод у зовнішній торгівлі України, за даними статистичних органів, дещо знизилась. Так, в експорті м'яса і м'ясопродуктів частка бартеру становила 6,2%, молочних продуктів – 11,1, зерна – 8,9, цукру – 15%. Залишається високою частка бартеру в експорті овочів (34,0%) та борошна (59,2%). Така ситуація не сприяє еквівалентному товарообміну, призводить до значних втрат валютних надходжень і зловживань партнерів під час виконання бартерних угод, які не мають нічого спільного з ознаками ринкової економіки.

Таблиця 3.

**Частка бартерних угод у зовнішній торгівлі України
основними видами продовольства,
% (за даними митної статистики)**

Вид продукції	Експорт			Імпорт		
	1993	1994	1995	1993	1994	1995
М'ясо і м'ясопродукти	16,0	51,4	48,0	22,0	55,5	3,0
Молокопродукти	76,7	74,2	46,0	4,8	13,6	5,0
Зерно	12,3	63,3	39,0	16,6	54,0	51,0
Борошно	8,6	44,0	46,0	39,6	72,2	51,0
Олія	49,2	75,8	54,0	83,4	60,1	22,0
Цукор	18,1	59,0	48,0	48,2	19,1	1,0
Насіння олійних культур	47,6	73,9	46,0	35,3	25,4	25,0
Ковбаси і м'ясні консерви	57,4	78,4	41,0	37,4	34,7	10,0
Консерви плодоовочеві	59,8	81,5	47,0	24,3	37,7	19,0
Овочі і картопля	48,8	84,8	55,0	29,1	54,1	23,0
Фрукти	39,2	75,3	39,0	50,0	20,7	8,0
Живі тварини	46,3	94,8	62,0	92,2	86,3	21,0

Бартеризація є тимчасовим явищем, яке має поступитись нормальним товарно-грошовим відносинам постачальників і споживачів агропродовольчої продукції на взаємовигідних економічних засадах. Це є необхідною умовою розвитку ринкових відносин, до яких прагне Україна. Але, з нашого погляду, найближчим часом інтеграція її у світовий ринок продовольства і навіть збереження традиційних "східних" ринків майже неможливі через високі собівартість продукції та ціни на неї при недостатній якості.

В I півріччі 1998р. продовжувалося скорочення обсягу експорту продовольчих товарів та відчутно змінилася структура їх експорту. Якщо у 1997 р. в загальному обсягу експорту харчової продукції цукор і конди-

терські вироби з цукру займали 21,4%, то в січні - червні 1998р. їх питома вага становила лише 10,2%, в т.ч. цукор - 5% і кондитерські вироби з цукру - 5,2 % (табл. 4). Мабуть вперше питома вага цукру в обсягу експорту впала так низько і вперше вартість експортованих кондитерських виробів з цукру перевищила вартість експорту цукру.

Таблиця 4

Експорт та імпорт основних видів продовольчих товарів по Україні за січень – червень 1998 р., млн доларів США

Види продукції	Екс-порт	Ім-порт	Питома вага групи в загальному обсязі, %	
			Експорт	Імпорт
Мясо і харчові м'ясні продукти	97,2	32,7	19,69	9,4
Молоко і молочні продукти	21,8	3,9	4,42	1,12
Олійне насіння і плоди, інше насіння	82,9	21,4	16,80	6,15
Жири та олія	45,7	20,7	9,26	5,95
Цукор і патока	24,5	6,4	4,96	1,84
Кондитерські вироби з цукру	25,9	1,3	5,25	0,37
Алкогольні та безалкогольні напої	31,5	38,2	6,38	10,98
Зернові хліба	115,9	8,7	23,48	2,5
Продукція переробки зерна і солод	28,0	5,2	5,67	1,49
Вироби із зерна хлібних злаків	7,3	9,0	1,48	2,59
Тютюн та промислові замінники тютюну	8,7	115,2	1,76	33,11
Риба і ракоподібні	4,2	85,2	0,85	24,5
РАЗОМ	493,6	347,9	100,0	100,0

Питома вага молочних продуктів за цей час зменшилась з 7% до 4,9%, олійного та іншого насіння – з 19,0% до 16,8%, алкогольних та без-

алкогольних виробів – 7,4% до 6,4%. В той же час питома вага зернових культур підвищилась з 9,3 до 23,5%.

У загальному обсязі експорту харчової продукції вартість м'яса і м'ясопродуктів, олійного та іншого насіння, зернових культур у I півріччі 1998 р. склала 60%, тобто як і в минулі роки в експорті України переважає сировинна спрямованість. У загальному обсязі імпорту харчової продукції вартість тютюну і рибопродукції склала 57,6%.

Не може не викликати занепокоєння те, що в I півріччі 1998 р. імпорт деяких харчових продуктів, які можливо виробляти в Україні в достатній кількості, значно перевищив їх експорт. Так за січень-червень 1998 р. імпорт маргарину в Україну перевищив його експорт в 36 разів. Це можна пояснити лише тим, що насіння соняшнику експортується за межі держави в значних обсягах, а підприємства по його виробництву простоюють без сировини.

Імпорт алкогольних напоїв перевищив їх експорт в 16 разів, солоду – в 10, ковбасних виробів – в 4, пива, свинини – в 1,6 – 1,4 рази. Це свідчить про відсутність якоїсь координації зовнішньоекономічної діяльності підприємств і організацій, які займаються виробництвом і імпортом харчової продукції. Слід відзначити, що у 1996 р. в загальному обсязі експорту продовольчі товари та сировина для їх виробництва займали 20,8%, а в I півріччі 1998 р. лише 8,8%. Таке різке зменшення експорту товарів, які ще кілька років тому формували основу експорту продовольства пояснюється багатьма чинниками. Це й дискримінаційна політика Російської Федерації і спад виробництва в Україні, якість продукції і тарпакувальних матеріалів, а також стан законодавства по захисту вітчизняних товаровиробників тощо. Тому збільшення експорту продовольства можливе лише при динамічному розвитку економіки та комплексному вирішенню всіх вказаних питань.

У січні – червні 1998р. продовжувалося зниження частки бартерних угод при експорті більшості продовольчих товарів та сировини для їх

виробництва. Але частка бартерних угод в експорті деяких товарів ще залишається досить значна. Так в експорті цукру вона становить 6,4%, молокопродуктів, фруктів, консервів плодоовочевих – 8-9, борошна – 25,7%.

Висновки. Отже, на сучасному етапі факторами, що стримують цивілізовану участь України в експортно-імпортній діяльності агропродовольчими продуктами, є: брак стратегічних та організаційних засад цієї діяльності на рівні держави; недосконалість правової бази, невпорядкованість фінансово-платіжної системи; низькі купівельна спроможність і попит населення; специфічні умови формування ринкового середовища; наявність тіньової економіки. Крім того, Україна на має Національної програми з контролю за якістю харчової продукції та Національного кодексу харчових стандартів, які запроваджені в розвинутих країнах світу, зокрема в ЄС. Наприклад, постсоціалістичні країни Чехія, Угорщина, країни Балтії для підготовки таких документів скористалися допомогою ФАО.

Перелічені фактори не сприяють створенню регульованого ринку і його інфраструктури, призводять до втрати Україною ніш збуту, поступового витіснення її навіть з традиційних “східних” ринків іншими експортерами, які активізували свою зовнішньоторговельну діяльність. Наприклад, російський ринок все більше насичується вершковим маслом з Фінляндії і США, сиром – з Німеччини, битою птицею – з Нідерландів, Угорщини тощо.

Слід зазначити, що офіційні статистичні дані не повною мірою відображають фактичні обсяги експорту та імпорту продукції, неповно враховують бартерні поставки і под. Тобто держава, зважаючи на важливість експортної діяльності для економіки в цілому, активізувала свої позиції щодо регулювання цього процесу і є підстави сподіватися, що вживатиме заходи, спрямовані на цивілізовану міжнародну торгівлю агропродовольчою продукцією, захист своїх інтересів, як це практикують інші держави, використовуючи різноманітні форми і механізм протекціонізму.

Надійшла до редколегії 02.09.98р.

O.Kirichenko

Export Potential of Food Production in Ukraine.